

Homoródszentmárton település- és népesedéstörténete, különös tekintettel a 19. századra

A 2016-os évet a magyar kormány Szent Márton-emlékévként nyilvánította a Saviarban (a mai Szombathelyen) 1700 éve, 316-ban született Tours-i Szent Márton, Magyarország egyik védőszentje emlékére és tiszteletére. A jubileumi év célja Szent Márton történelmi alakjának és cselekedeteinek megismertetése. Jelen írásunkban nem a negyedik századi szentté avatott történelmi alakról kívánunk értekezni, hanem az emlékév apropóján egyházi közösségünk egyik jeles falu- és egyházi közösségéről, amely feltehetően a 14. századtól a reformáció koráig Szent Mártont védőszentjeként tisztelte, a reformáció kora óta pedig a település névadójaként tartja számon. Jelen írásban Homoródszentmárton történetéről és népéről sorakoztatunk fel adatokat, amelyek egy folyamatban lévő családrekonstrukciós vizsgálat bevezetőjét képezik. Az egyházi anyakönyvek rekordjain alapuló családrekonstrukciós vizsgálat részleges eredményeit egy következő írásban közöljük majd.

1. Helytörténeti adatok

A Homoródok vidéke² az egykori Udvarhelyszék területén, a mai Hargita megye délnyugati részén található, Székelyudvarhely város vonzáskörében. Homoród-mente gyűjtőnévvel illetjük azokat a falvakat, amelyek a Kis- és Nagy Homoród hosszanti folyásán helyezkednek el. A tágabb régióhoz Székelyudvarhely, Szentegyháza, Kápolnásfalva, Lövéte, Homoródszentmárton, Homoródalmás és Oklánd községek tartoznak, a hozzájuk tartozó 22 faluval. A Központi-Hargitából eredő két Homoród, déli irányban folyik Brassó megye irányában. A megyehatár után Homoród falunál ismét egyesülnek, majd Ugra falu határában

¹ Lakatos Sándor (1980, Brassó) 2006-tól a székelykeresztúri Berde Mózes Unitárius Gimnázium lelkész-vallásánára. 2015-től a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem *Történelem. Civilizáció. Kultúra* doktori iskolájának hallgatója. Történeti-demográfiai jellegű kutatásának középpontjában a 19. századi székelyföldi falvak állnak.

² A régióismeret alapművei: Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett (1838–1858)* illetve Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása (1864)* című munkák.

eléri az Olt folyót. A Nagy-Homoród 59 km, a Kis-Homoród 46 km hosszú. A Homoródok vidéke három alegységre tagolódik: Havasalja (Szentegyházsfalu és Kápolnásfalu), Nagy-Homoród vidéke és a Kis-Homoród vidéke.³

Homoródszentmárton község a Nagy-Homoród folyó, valamint a Gyepes-, Kénos- és Lókod-patak torkolatánál fekszik 500 méteres tengerszint feletti magasságban. A falu neve II. Géza magyar király idejéből eredeztethető, aki a XII. század közepén a Homoród és a Nagy-Küküllő felső völgyeit betelepíttette. A települést legkorábban az 1333. évi pápai tizedjegyzék említi.⁴ A falu 1887-ig álló középkori templomának védőszentje Szent Márton, hozzá köthető a település neve is. Homoródszentmárton alapításától fogva a közvetlen környezetében található falvak egyházi központja volt. Középkori templomának védőszerkezete több szakaszban épült ki, a 17. században véglegesült. Szerepe Homoródszentmárton és a hozzá tartozó Lókod, Kénos, Gyepes, Abásfalva, Keményfalva népességének menedéket nyújtani a fosztogatók ellen. A Szentmártonhoz tartozó leányegyházközségek vagy filiák egyházi önállósodása 1614–1815 között folyamatosan, lépésenként ment végbe.⁵

Homoródszentmártont átszeli a Nagy-Homoród. A Homoród délkeleti oldalán fekszik az Alszegnek is nevezett falurész, amit a felette fekvő bükkerdő miatt Bükkfalvának neveznek.⁶ Bár az Alszeg mindig is szerves része volt a falunak, szerkezetileg jól elkülönül a falu nagyobbik részétől. Ez a falurész a 16–18. században a Biró család birtokát képezte, ezt jelzi az alszegi temetőkertben található Biró-kripta is. Az elkülönülő alszeg a jelzett időben jobbágyok lakóteleke lehetett. Tekintettel arra, hogy az alszegi falurészbe csak 2000-ben vezették be a villanyáramot, ami a Felszeg számára már az 1960-as években adott volt, Bükkfalva mára szinte teljesen elnéptelenedett, és az amúgy is kicsinek mondható falurész⁷ épületeinek jelentős része elpusztult.

A jellemzően városhiányos régió Székelyudvarhely, Szentegyháza és Kőhalom kisvárosok között helyezkedik el. A település utcahálózata a vizek mentén rendeződik, a falu a keleti irányban található felső malom és a déli irányban található kis malom között. Az első osztrák katonai felmérési térképen jól kivehe-

³ Vofkori László: A Nagy- és Kis-Homoród mente táj-, népesség- és településföldrajza. In „A Homoród füzes partján”. *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Csík-szerecs, 2000, Pro-Print.

⁴ Orbán Balázs 1864.

⁵ Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett (1838–1858)*. Kolozsvár, 1858.

⁶ Uo.

⁷ A 20. század elején Bükkfalva lakossága legfeljebb 50 személy lehetett.

tő, hogy a vártemplom központi szerepet tölt be. Mindhárom katonai térképen jól látszik, hogy a falu a déli irányban fekvő Kóhalom és az északi irányban fekvő Székelyudvarhelyet összekötő fő útvonalon fekszik. Ezen úthoz viszonyítva válik láthatóvá a település 18–19. századbeli infrastrukturális bővülése. A katonai térképeket⁸ a mai térképekkel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a 20. században a település szerkezetében nem történt jelentős átalakulás.

A 17. század közepétől 1848-ig Homoródszentmárton közigazgatásilag Udvarhely vármegye Oláhfalvi járásához, 1850-től az Udvarhelyi járáshoz, 1869–1918 között pedig a Homoródi járáshoz tartozott. 1869–1876 között Szentmárton a Homoródi járás járásközpontja volt. A járásszékhely a rajonrendszer felállításáig Homoródoklánd volt. Szentmárton a trianoni döntés óta Udvarhely megyéhez tartozik, 1930-tól községi státussal rendelkezik. Homoródszentmárton községhez ma a következő falvak tartoznak: Abásfalva, Bágy, Gyepes, Homoródkeményfalva, Homoródremete, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Kénos, Lókod, Recsenyéd, Városfalva. A vidék lakói a 18–19. században elsősorban fakitermeléssel, illetve az erdőirtások következtében egyre inkább földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak.

Homoródszentmárton egyik természeti sajátossága a római kor óta ismert és ma is használatban lévő sóskút.⁹ Orbán Balázs így ír erről: „*Hogy 1614-ben Bethlen Gábor alatt még használatban volt itt a só vágás, kitetszik neve fejedelemeinek egy rendeletéből... Szentpáltól keletre vannak a sóbányáknak felhagyott, de azért féltékenyen őrzött öblei, és egy nagy térség, melyet egészen a veres színű, kővér levelű só növény borít, minnek a nép gerafű nevet adott.*”¹⁰ Az altalaji só jelenlétét mutatják tehát a sónövények és a sóskutak. A folyékony formában felszínre kerülő sós vizet szalonna tárolására, telemea készítésére, káposztaérlelésre használják a háztartásokban, de használják gyógyvízként is ízületi fájdalmakra, törésekre, ficamokra, nemi betegségek gyógyítására. A só a korábbi évszázadokban értékes fizetőeszköz volt: egy véka só egy marha árának felelt meg. Ez az összeg

⁸ Az I., II. és III. osztrák katonai felmérések térképei az ARCANUM adatbázis jóvoltából online változatban elérhetőek itt: <http://mapire.eu/hu/> (2016) A jelenlegi verzió tartalmazza az I. felmérés (1764–1784), a II. felmérés (1806–1869) teljes anyagát 1:28.800 méretarányban. A III. katonai felmérés (1869–1887) 1:25.000 méretarányú szelvényei a Magyar Királyság területét fedik le (Horvátországgal és Erdéllyel), az 1:75.000 méretarányú nyomtatott szelvények a teljes Monarchiát.

⁹ Nagyálmós Ildikó: Folyékony arany a Nagy-Homoród mentén. *Udvarhelyi Híradó*, XXII. évf. (2011. november 4.) Balázs Katalin: Ahol az egészségadó sós víz terem. *Erdélyi Gyopár*, 2012/6. sz.

¹⁰ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. 1868.

megegyezett egy egyévnnyi városi szolgálat díjával. A sóskutat a falurend szerint a sóbíró kezelte, aki a fejadag kiosztásáért felelt. A kút vízhozama napi több száz liter, a mennyiség 48 óra után újratermelődik.

2. A rendelkezésre álló egyházi anyakönyvek

Az unitárius egyházközség 1777-től, a református egyházközség 1779-től kezdi vezetni anyakönyveit. Az 1777–1848 közötti unitárius vegyes anyakönyv jelenleg az egyházközség tulajdonában van, az 1848–1946 közötti temetési anyakönyv, az 1848–1922 közötti kereszteleési anyakönyv, valamint az 1848–1949 közötti esketési anyakönyv az állami levéltár tulajdonában van. A későbbi anyakönyvek az unitárius egyházközség levéltárában vannak. Az unitárius anyaegyházközségtől a 17. század közepétől egyenként szakadtak le a filiák. Az utolsó leszakadó egyházközség, a lókodi, 1815-ben vált le. Eddig az időpontig a két falu anyakönyvezése egyben történt. Az anyakönyvek viszonylag folyamatos adathalmazát kiegészítik az áttérési, konfirmációi, oltási anyakönyvek és a családkönyvek. Az egyházközségi levéltárakban fellelhető unitárius családkönyv az 1901–1988 közötti években, a református családkönyv pedig az 1875–1938 közötti években volt használatban. Az 1779–1907 közötti református anyakönyvek jelenleg Csíkszeredában, a Hargita Megyei Állami Levéltár anyakönyvi fondjában találhatóak. A 20. századi anyakönyvek egy része tudomásunk szerint megsérült, de részben fellelhetőek a református egyházközség levéltárában.

Jó lenne, ha rendelkezésünkre állnának a 19. századi görögkatolikus anyakönyvek is. A csíkszeredai Állami Levéltárban csak egy töredékes anyag található, ami csupán az 1886–1893 közötti éveket öleli fel.¹¹ Ez az anyag, amely Abásfalva anyaegyházát jelöli meg címében, több környékbeli görögkatolikus közösséget nevez meg: Homoródszentmárton, Homoródkeményfalva, Gyepes, Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalva, Abásfalva, Lövete és Oklánd. A Hermann-Kovács által közölt tanulmánykötet szerzői tudnak az udvarhelyi görögkatolikus esperesség levéltári anyagáról, sőt részben találkoztak is vele.¹² Forrásutalásban ezt olvassuk: „A székelyudvarhelyi görögkatolikus esperesség levéltára. Ma használaton kívül, a helyi görög keleti egyház kezelésében.” A Kovács

¹¹ *Abásfalvi Görög Katolikus Anyakönyv*. Hargita Megyei Levéltár, Csíkszereda (Inv. Nr. 3, loc. Aldea).

¹² *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Szerk. Hermann Gusztáv Mihály. Csíkszereda, 1991, Haáz Rezső Múzeum, TLA Közép-Európa Intézet, Pro-Print Könyvkiadó. 194.

Piroska által tanulmányozott görögkatolikus levéltári anyagról azt olvassuk, hogy az abásfalvi parókián csak „1821-től vált gyakorlattá a latin betűs anyakönyvvezetés, miután 1791 és 1821 között itt is a cirill betűs írást használták. Az anyakönyvek névanyaga itt is magyar: Salamon Andras és Mihalyko Istvánné Bokor Borbála (Almás, 1819), Roman György (Karácsonyfalva, 1821), Olah Mihaly, Olah Péterné (Keményfalva, 1821), Mihalyko Istvánné (Abásfalva, 1822), Olah György Péter (Homoródszent-márton, 1822).¹³ Ugyanebből a kutatásból tudjuk meg, hogy Abásfalva első görögkatolikus papja, akinek anyakönyvvezése fennmaradt, Stan Mitrai (1786–?), akinek íráskészsége még gyenge, ügyvitele rendszeretlen, nehezen áttekinthető.

Közismert, hogy 1948-ban a romániai görögkatolikus egyházat törvényen kívül helyezték a román hatóságok, ezért az udvarhelyszéki görögkatolikus közösség, a rendelkezés értelmében, teljesen felszámolódott. A Román Ortodox Egyház átvette az unitusok vagyonát és irattárát. Erdély más településeihez hasonlóan a görögkatolikus hívek egy része az ortodox egyházhoz, másik része a római katolikus vagy valamelyik protestáns egyházhoz csatlakozhatott. Az 1999-től az udvarhelyi ortodox egyházközségben szolgáló Puiu Pavel parókus pap szerint Udvarhelyre érkezésekor ez a levéltári anyag már nem volt az egyházközsége birtokában. Szerinte az állami levéltár hivatalnokai pár évvel korábban elszállították a teljes anyagot. Az állami levéltár munkatársai szerint a nyolcvanas években az állami levéltár már nem kebelezett be ilyen típusú iratokat. Kutatásunk során kizártuk a lehetőségek közül a gyulafehérvári állami levéltárat, ami a Balázsfalva központú egyházi struktúra révén jöhetett volna szóba, ugyanis az érseki irattár jelentős része idekerült az államosítás során, továbbá érdeklődtünk a balázsfalvi görögkatolikus egyházi központban is, ahol biztosítottak arról, hogy nincs esély arra, hogy az általunk keresett iratanyag fellelhető lenne. Marad tehát a megoldatlan talány, hogy ilyen körülmények között hol keresendő a szóban forgó irattár, ki és hova szállította 1985 és 1999 között?

3. Népesedési adatok

A Homoród-mente falvainak népességviszonyait mutató adatok visszamenőleg több mint kétszáz évre rendelkezésünkre állnak. Homoródszentmárton községet és vidékét a 18. században három jelentős pusztítás is érte: 1613, 1661 és 1690 során. Erről az időszakról, a vártemplom kialakításáról, valamint a Szentmárton központú Nagy-Homoród-mente török–tatar dúlások miatt szen-

¹³ Uo.

vedő népesség történetéről Szász Hunor közölt összefoglalót.¹⁴ A 17. századi tragédiák tükrében és a 18. századi népösszeírási adatok alapján feltételezhető, hogy az udvarhelyszéki idegen eredetű jobbágy és zsellér családok a 17. századi tatár-betörések és háborúk nyomán kialakult népességsökkenés következtében telepedhettek le Udvarhelyszéken. A betelepülő, idegen eredetű családok, melyek néveredetük és felekezeti hovatartozásuk alapján többségében román eredetűek lehettek (de nem csak), jobbágyok és a zsellérek voltak. Benkő József 1767–1787 között így ír a *Specialis Transilvania* című munkájában:¹⁵ „Vannak aztán oláhok is, akik közül a legtöbben a legutóbbi háborúk után költöztek erre a vidékre, amely háborúknak csiráját Rákóczi Ferenc vetette el a jelen század elején – és a pestis után, amely az 1718. és 1719. években szerfelett sok halandóval pusztította a Székelyföldet, mert azelőtt a székely nép sokasága a saját területét csaknem teljesen megtöltötte.” A 17. században a többszörös tatárbetörés és járványok következtében tehát a település népessége jelentősen lecsökkent. Feltételezhető, hogy ez a népességsökkenés szoros kapcsolatban áll az idegen eredetű népcsoportok megjelenésével ezen a vidéken. Pál Antal Sándor *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején*¹⁶ című írásában olvashatjuk, hogy a korabeli források

¹⁴ Szász Hunor: Homoródszentmárton XVII. századi tatár pusztításai. In *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XII.* Szerk. Kolumbán Zsuzsánna–Róth András Lajos. Székelyudvarhely, 2012, Udvarhelyszéki Kulturális Egyesület, Areopolisz. 61–72. „A 17. század folyamán tragikus események sorozatát élte át a Homoródok vidéke, illetve Homoródszentmárton. Székelyföld mindvégig az erdélyi politikai erővonalak ütközésének mellékhadszíntere volt. Ez azonban nem mentesítette az emberöltőnként bekövetkező ellenséges pusztítások alól. Földrajzi helyzeténél fogva mindig is a tatár–moldvai segédcsapatok fel-, illetve kivonulási útjába esett. A század mindhárom nagy török–tatár támadása fájdalmasan érintette az általunk vizsgált Homoród mentét. Az 1613-as pusztítást követően a vidék védelme elsősorban a szentmártoni erődített templom köré összpontosult, amelyet lőréses kőfallal és hat bástyával erősítettek meg. I. Rákóczi György privilégiuma a várvédő katonákról fontos eredmény a környék védelmét illetően, azonban hatástalannak bizonyult a későbbi támadások elhárításában. Sem 1661-ben, sem 1690-ben nem sikerült hatékonyan védekezni a tatárok ellen. A vártemplom csupán kisszámú elleneséges portyával szemben nyújthatott menedéket, de amint az eseményekből látjuk, a szentmártoniak mindáram esetben végzetes túlerővel találkozhattak. Egy nagyobb sereggel szemben, mint az 1661-ben Székelyföldön pusztító török–tatár had, még az udvarhelyi vár sem nyújtott menedéket. A lakosság egy része nem is a templomok falai mögé húzódott, hanem a falvaktól minél messzebb, erdőkbe, védbarlangokba menekült. Ezt bizonyítja a népi emlékezet által megőrzött számos, tatárdúlással kapcsolatos helynév is.”

¹⁵ Benkő József: *Specialis Transilvania. Terra Siculorum.* Ford. Szabó András. Kolozsvár, 1944, Minerva. 32.

¹⁶ Pál Antal Sándor: *Népességi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején.* In *Erdélyi Múzeum*, 74(2012), 2. szám. 1–20.

szerint a 18. század elején a szárazság és a pestis miatt Szentmárton lakossága mintegy 210–215 főre tehető.

A 18. századból rendelkezünk unitárius felekezeti összeírással 1766-ból, illetve az 1780-as évekből.¹⁷ Előbbi az egyetemes egyházra kiterjedő összeírás, amely ma a Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában lelhető fel, utóbbi a homoródszentmártoni unitárius egyházi anyakönyv első lapjain maradt fenn, s amely jelzi a családfőhöz tartozó családok számát. Ebben az összeírásban 216 személyt találunk.

Az első jelentősebb népszámlálás Erdélyben II. József császár idejében történt 1786–1787 között. A 18. század második fele népességrobbanást hozott, így az 1784–1787 közötti népszámlálás szerint a faluban már 526 lakos élt.¹⁸ A 19. század első felének népesedési viszonyait nominálisan is le tudjuk követni, egyrészt a rendelkezésre álló adótabellák alapján (1818–1848), másrészt a rendelkezésre álló unitárius és református egyházi anyakönyvek segítségével (1777-től, illetve 1779-től folyamatosan).

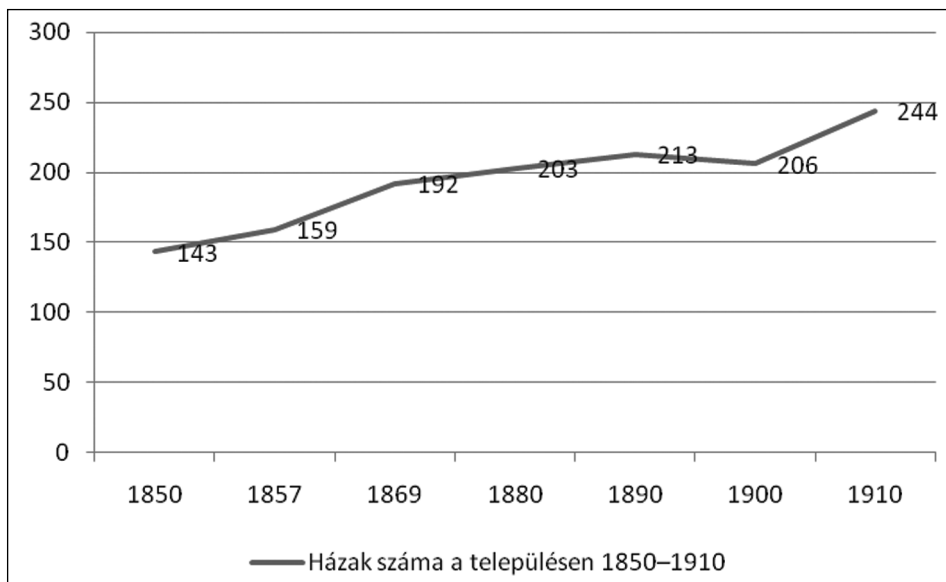
A népességnövekedés és a településszerkezet bővülése jól lekövethető a 19. századi helyi és statisztikai forrásokban. A 18–19. századi településszerkezeti változásokat az osztrák katonai térképek alapján követhetjük nyomon, viszonyításképpen a vártemplom közelében futó főutat és a Nagy-Homoród folyását használhatjuk. Amint a mellékelt grafikon is mutatja, 1850 és 1910 között a településen a házaknak a száma 143-ról 244-re nőtt. A század közepétől növekedett ugyan a lakóházak száma a településen, de ezzel párhuzamosan a családonkénti szorzó hatvan év alatt 4,5-ről 3,6-ra csökkent.

Az első modern értelemben vett népszámlálás 1850-ben történt, majd az ezt követő időszakból majdnem évtizedenkénti rendszerességgel vannak adatok. 1850-ben 143 házban 640-en laktak,¹⁹ 1890-ben pedig a falu összlakossága 815

¹⁷ Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára, Anyakönyv 1777–1848. 1–8. old. A legrégebbi unitárius anyakönyvet 1783-ban állította fel az 1777-től Homoródszentmártonban szolgáló bölöni Tana Ferenc unitárius pap. A Libellus elején egy unitárius összeírást találunk, amiben az egyházközség patrónusai és családfői vannak felsorolva családjuk létszámával. Az anyakönyvi bejegyzések 1777-től kezdődnek, tehát kérdés, hogy az összeírás 1783-es, vagy korábbi. Az összeírás jelez néhány református és néhány római katolikus családfőt is, feltételezzük, hogy az összeírásba vegyes családok (a családfő más felekezetű) is bekerültek. (A szerző megjegyzése.)

¹⁸ Dányi Dezső–Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, 1960. 363.

¹⁹ Dávid Zoltán: *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Budapest, 1994. 138–139.

fő.²⁰ A település össznépessége 640-ról 989-re növekedett 1910-re. A statisztikai adatok jól mutatják, hogy a 19. század végén enyhe csökkenésnek indult a lakosság lélekszáma. Ez a jelenség elsősorban a mobilitási mutatók javulásával magyarázható. Az első világháború előtt felerősödött a nagyobb városokban vagy éppen az Újvilágban megélhetést keresők száma. Ez a folyamat az I. világháborút megelőző évtizedben már javulást mutat. A népszámlálási adatok szerint Homoródszentmárton 1992-ben, majd 2011-ben történelmi mélységeket ért lakossága számának csökkenésével.

²⁰ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Csíkszereda, 1998, TLA. 274.

4. Felekezetiiség, templomok és temetőkertek

Homoródszentmárton középkori templomával a századok során egyrészt anyaegyházi szerepet töltött be, másrészt a földrajzi közelségében található 5 kisebb falunak adminisztratív központja is volt. Szentmárton egyházi filiái – Abásfalva, Gyepes, Keményfalva, Kénos és Lókod – a 17. századtól kezdődően egyházi önállóságra törekedtek. Orbán Balázs a Székelyföld leírásában ezt írja: „Filiái közül legelőbb Gyepes szakadt el 1614-ben, legkésőbb Lókod 1815-ben.²¹ E faluk közösen építék és tarták fenn a templomot környező várkastélyt azért, hogy vész-idején oda gyűlve, úgy szent templomukat, mint éltüket és féltettebb vagyonukat oltalmazhassák.”²²

A falvak közötti vagyonközösség sok viszály forrása volt az évszázadok folyamán, azonban az elégedetlenség okozta fokozatos szétválás sem hozott látványos fellendülést, sőt inkább elszigetelődést. A 16. századi reformáció korai szakaszában Szentmárton lakossága és az idetartozó filiák, a Homoród-menti falvak többségéhez hasonlóan, unitárius hitre tért, és a 19. század közepéig meg is őrizte többségi unitárius jellegét. A római katolikus egyházközség a településen a reformáció idejében teljesen megszűnt. A következő évszázadokban előforduló római katolikus felekezeti személyek vegyes házasságok révén vagy hivatali kihelyezés révén kerültek a faluba.

A csekély számú római katolikus a 18–19. században a karácsonyfalvi római katolikus plébániához tartozott. A református vallás a földbirtokos Ugron és Borsai-Nagy családok révén honosodott meg a faluban. 1776 után a nemesi házaspár, Ugron Pál és Siménfalvi Krisztina hathatós segítségével a református közösségben templomjavításra és a gyülekezet átszervezésére kerül sor. Az 1766. évi összeírás alapján a szentmártoni református közösség 72 lelket számlált. A református felekezeti támogató Ugron Pál 1778-ban 138 jobbággal és 10 zsellérral, Borsai Sámuel pedig 35 jobbággal és 2 zsellérral rendelkezett.²³

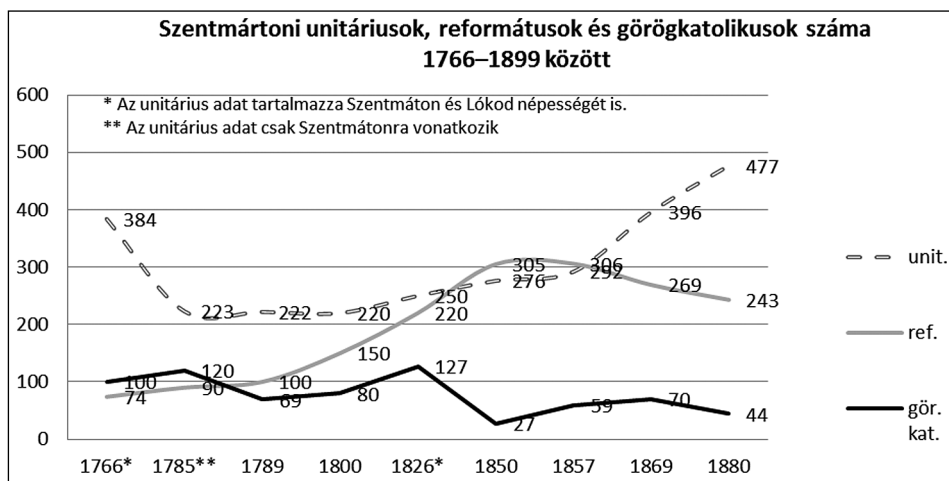
A 20 keményfalvi református családfő csatlakozásával és a református egyházi hatóságok hozzájárulásával 1777-ben a szentmártoni leányegyházközséget anyaeklezsiává léptették elő, és a 18. század végére a református egyháztagok száma majdnem megkétszereződött. „Az egyházmegyei küldöttség előtt 1777. július 1-én a patrónusok, valamint a szentmártoni és karácsonyfalvi hívek egyhangúan

²¹ Egyházközségi források alapján megállapítható, hogy a lókodi egyházközség 1803. július 25-én vált el az anyaeklezsiától.

²² Orbán B. 1864

²³ Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székelyudvarhely, 1900. 529.

megecsítették az egy nappal korábban kinyilatkoztatott szándékukat. Az esemény szakrális pillanata a templom és parókia számára felajánlott telkeknek kimérése és az egyház számára az esperes által történt lefoglalása volt. Ezzel megszületett az esperesi látogatás alá tartozó új egyházközség a hozzá tartozó leányegyházzal együtt” – írja Csáki Árpád.²⁴

A református felekezet növekedése 1850-re érte el a csúcspontot, amikor a faluban a reformátusok és unitáriusok aránya 305–276 volt a reformátusok javára.²⁵ Ez az arány 1869-re megfordult: 269–396 az unitáriusok javára,²⁶ majd a 19. század végére az unitáriusok előnye 477–243-ra növekedett. A 1910-ben a többségi felekezetek közössége mellett 46 görögkatolikus, 46 római katolikus és 7 izraelita élt a faluban.²⁷ A népszámlálási adatokban előforduló izraeliták kereskedő, kocsmáros család tagjai voltak. A homoródszentmártoni baptista közösség az I. világháború utáni években jelent meg a faluban. Az 1930-as években már jelentős közösségről van tudomásunk. (A hivatalos népszámlálási adatok szerint 1930-ban a faluban 65 baptista élt, ami az összlakosság 7,6%-a.)

²⁴ Csáki Árpád: Adatok a homoródszentmártoni református egyházközség megalapításának történetéhez. In *Areopolisz. VIII.* Szerk. Hermann Gusztáv Mihály–Kolumbán Zsuzsánna–Róth András Lajos. Székelyudvarhely, 2008, Udvarhelyszéki Kulturális Egyesület, *Areopolisz.* 49–60.

²⁵ Dávid Zoltán: I. m. 138–139.

²⁶ Sebők László: *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai.* Budapest, 2005, TLA. 227.

²⁷ Mezei Elemér–Mezei Botond: *Homoródszentmárton község történeti demográfiája 100 táblában.* Kolozsvár, 2012.

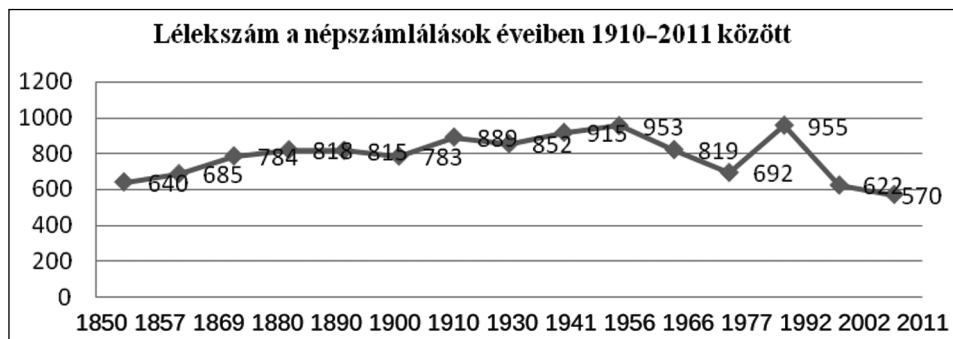
Homoródszentmárton görögkatolikus közössége a többi Homoród-menti görögkatolikus közösséghez hasonlóan az abásfalvi plébániához tartozott. A település görögkatolikus közösségének története egyelőre nincs feldolgozva, viszont nagy valószínűséggel a tanulmányozott homoródmási, lövétei és márfalvi közösségekkel azonos eredete van. Ezt látszik alátámasztani a településen élő görögkatolikus eredetű családnevek sora is: Ilonka, Istánka, Frinkúly, Kolésa, Opra, Oláh, Nyisztor, Nyágúj, Daradics. Ez a felekezeti kisebbség két nagyobb hullámban számolódott fel: 1919-ben és 1948-ban. A székelyföldi románságról megjelent, Hermann Gusztáv Mihály szerkesztette tanulmánykötet²⁸ megállapításai Homoródszentmártonra is érvényesek. A 19. század folyamán egy békés és természetes asszimiláció folytán – elsősorban vegyes házasságok révén – a görögkatolikus egyháztagok jelentős része betagozódott a protestáns közösségekbe. Az önkéntes asszimiláció fő mozgatórugója mégis a felekezetváltással társított többséghez való maradéktalan tartozás vágya volt.

A protestánsokhoz való betérés legjelentősebb éve: 1849 és 1918. A közösség végső felszámolásához a román állam intézkedése járult hozzá, amellyel 1948-ban a görögkatolikus egyházat törvényen kívül helyezte. A döntés következtében a megmaradt egyháztagok is áttérésre kényszerültek. A népszámlálási adatokból jól látszik, hogy az 1848–49-es betéresi hullám ellenére 1850 és 1870 között a görögkatolikusok száma növekedőben volt. Ezen jelenség kapcsán két megjegyzést teszünk. Egyrészt a népesedési mutatók is valószínűsítik, hogy ebben az időszakban az áttérésekkel párhuzamosan újabb görögkatolikus családok telepedtek le a faluban. Másrészt megjegyezzük, hogy a dokumentálható hivatalos áttérések ellenére az áttérők egy része furcsa mód mégis megőrizte korábbi vallási identitását is. Valószínűnek tartjuk, hogy felekezeti ügymond kettős életet éltek, ami feltehetően azt jelentette, hogy bár betértek valamelyik protestáns felekezethez, nem gyakorolták új vallásukat. Görögkatolikus források hiányában azonban nem feltétlenül dokumentálható ez a kettős felekezeti lét. Az első világháború vége, majd az 1948-as állami intézkedés végül is lezárta ezt az érdekes identitásbeli kérdést.

A falu lakossága ma többségében unitárius felekezetű, kisebb részben református, katolikus és baptista. A 20. századi elvándorlási folyamatok miatt a népesedési mutatók ma jelentős népesedéscsökkenést jeleznek. Míg 1920-ban 875

²⁸ Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Csíkszereda, 1991, Haáz Rezső Múzeum, TLA Közép-Európa Intézet, Pro-Print.

lélek lakott a településen, ez a szám 2011-ben 570-re csökkent. Az elnéptelenedés a községekponthoz tartozó kisfalvakban még jelentősebb.

A Homoródok vidékének templomai a tatárjárás utáni korszak stílusában épültek. A 18–19. században Homoródszentmárton legfontosabb épületegysége a község hat védőtornyos, várfallal körülvett középkori gótikus unitárius vártemplom volt, amely a 17. századra már kiépült. A vártemplom Udvarhelyszék egyik legjelentősebb gótikus temploma volt, szerkezete a székelyderzsi unitárius vártemploméhoz volt hasonló. A vártemplom történetét több forrásból is megismerhetjük. A legrészletesebb leírást saját kutatásai nyomán Gyöngyössy János tette közzé a *Székelyföldi vártemplomok* című könyvében.²⁹ Gyöngyössy, aki az egykori épületegység rajzos rekonstrukcióját is közzétette, következetesen templomkastélyról beszél. Az elbontott templom alaprajzáról, boltozatáról, freskóiról Huszka József a bontás előtt néhány évvel, 1884-ben készített rajzos dokumentációt. Kelemen Lajos,³⁰ illetve Dávid László³¹ a gótikus templom belsejéről és falfestményeiről közölt írásaikban Huszka rajzait használták.

A templom köré épített erődítmény a tatárbetöréssel szembeni védelmet volt hivatott biztosítani a térség lakói számára. A nagy veszteségekkel járó tatárbetörések következtében a szentmártoniak Bethlen Gábor fejedelemhez folyamodtak segítségért, aki kősoadománnyal segítette a közösség ügyét. Ezzel az anyagi támogatással a 17. század első felében a templom köré kőfalat emeltek,

²⁹ Gyöngyössy János: A Homoródszentmártoni unitárius templomkastély. In *Székelyföldi vártemplomok*. Szerk. Éri István. Budapest, 1995, TKM Egyesület. 129–135.

³⁰ Kelemen Lajos: Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez. In *Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1977, Kriterion. 217–218.

³¹ Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981, Kriterion. 157–167.

majd idővel annak erősítésén és a bástyák felépítésén munkálkodtak. Az 1789. évi püspöki vizitációs jegyzőkönyvből kiderül, hogy a 18. század végén a tornyok és a várfal már komoly javításra szorultak. Jánosfalvi Sándor István 1839-ben már omladozó várfalról és csupán két rossz állapotban megmaradt védőtornyorról ír.

A középkori épületegységből mára a kaputorony és az egykori várfal romjai láthatók csak, 1887-ban ugyanis a romos állapotban lévő gótikus templomot lebontották, és helyére 1888-ban egy új templomot építettek. A toronyban lakó nagyobbik harangot 1666-ban öntötték, a következő felirat olvasható rajta: „*Ingloriamunussupremi Dei et ejusfiliinazareaitilipus(!) StephanoBiroBalthasare D. E. 1666. Geor. MoergelerCoronenMeFudit.*”

A református templom 1804-ben épült a település belterületének északi részén, a Biró és az Ugron család által adományozott telken, a Biró-kúria szomszédságában. A 18. században a faluban élő kevés számú református család a bágyi anyaekléziához tartozott. Csáki Árpád a szentmártoni református anyaeklézia megalapításáról írt tanulmányában³² azt állítja, hogy az 1766. évi összeírás alapján 72 lelket számláló közösségnek temploma is volt. Ezt a tényt látszik alátámasztani az is, hogy az 1776-ban meghozott egyházi döntés után, amely a szentmártoni református egyházközséget anyaegyházközségi rangra emelte, felmerült, hogy új templomot építsenek, vagy a romlott állapotban lévőket javítsák fel. 1777-ben az esperes hivatalosan is átvette a patrónus Ugron család által adományozott, az új templom és paplak építésére kijelölt telkeket. A régi, omladozó templom sorsáról nincsenek adataink, de elképzelhető, hogy nem lehetett jelentős építmény, illetve feltételezhetjük, hogy valahol az Ugron család birtokán állhatott, vagy éppen a református temetőkert közelében.

Az új templom építésére végül csak 1804-ben került sor. Ezt a templomot 1911-ben átépítették, illetve szintén ez évben készítették orgonát a budapesti Országgh Sándorral. A kisebbik harangot a feliratozás szerint 1781-ben öntette a gyülekezet.

A falu alszegében, a bükkfalvi temetőben számos 19. századi görögkatolikus sírkő található. A 20. század első felében ebben a sírkertben, a Biró-kripta mellett

³² Az egyházközség megalapításának történetét, eredeti jegyzőkönyvének átiratát, valamint a templom és paplaképítéséről, valamint a református pap javadalmazásáról szóló dokumentumok átiratát tanulmánya függelékében közli Csáki Árpád: Adatok a homoródszentmártoni református egyházközség megalapításának történetéhez. In *Areopolisz VIII.* 49–60.

állt egy kő harangláb, amit a görögkatolikus közösség építtetett, feltehetően azzal a szándékkal, hogy idővel templomot is építenek.

5. A nemesi családokról és a felekezeti versengésről

Homoródszentmárton vidék népesedéstörténetét és felekezeti kérdéseit a 16. és a 19. század között a Homoródszentmártoni Biró³³, az Abránfalvi Ugron és más birtokos nemesi családok határozták meg. A történelmi dokumentumok szerint a Biró család évszázadokig volt az unitárius közösség fő patrónusa, ugyanakkor a birtokos nemesi család fontos szerepet töltött be a fejedelmek mellett Erdély különböző háborúiban, továbbá a falu és a vártemplom védelmi harcaiban. A reformációt követően a falu közössége felvette az unitárius vallást³⁴. Dr. Kovács Sándor Homoródszentmártoni Biró családról írt tanulmányában ez olvasható: „A család őse a XVI. században költözhetett Homoródszentmártonba, s valószínűleg a XVII. században unitáriussá lettek. Biró György Báthori Gábor kancelláriáján jegyzőként működött; hűségéért 1612. augusztus 16-án megújították nemességét.”³⁵ A Biró család hatására tehát Homoródszentmárton megőrzi unitárius jellegét mindaddig, amíg a XVIII. század végére a családi birtok házaságkötés révén át nem kerül a református egyházat támogató nagy befolyású Abránfalvi Ugron család irányítása alá. A Biró család politikai státusának meggyengülésével a család gazdasági befolyása is csökkent, így idővel az Ugron család vette át a régió irányítását. 1745-ben például Ugron Ferenc 43 jobbágyal és 4 zsellérel szerepel az udvarhelyszéki birtokos nemesek sorában, míg a Biró család már nem jelenik meg a nagy jobbágytartó családok között. Az Ugronok gazdaságpolitikai szituációját mutatja az is, hogy a településtörténet adatai szerint I. Ferenc (1768–1835, 1792–1835 között uralkodott) Ugron Pál közbenjárására adta meg Homoródszentmárton településnek a vásártartási jogot, mely engedély következtében az állatvásár régi hagyománya ma is él. A nemesi családok nyil-

³³ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857, Friebeisz.

³⁴ Szász Hunor–Nyárádi Zsolt: A homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség története a 17–19. században. „A legelső ismereteink a már unitárius egyházközség működéséről 1614-ből származnak. Ekkor – szentdemeteri Balási Ferenc, vargyasi Daniel Mihály és gagyfi Pálfi Ferenc patrónusok Bordoson tartott tanácskozása során – meghatározták a prédikátoroknak és iskolamestereknek járó szolgáltatásokat.”

³⁵ Kovács Sándor: Adalék Homoródszentmártoni Biró Sámuel (1665–1721) főgondnok életéhez. *KerMagy* 108(2002), 1. szám. 13.

ván nemcsak a térség gazdasági és politikai életét irányították, hanem a felekezeti dolgaira is hatással voltak.

Az anyakönyvek tanúsága szerint és a folyamatban lévő csalárdekonstitúciós vizsgálatok alapján megállapítható, hogy más nemesi családok is jelen vannak a faluban. Abránfalvi Ugron Máriával kötött házassága révén van jelen a faluban báró Görffy József, Borsai-Nagy Borbála házassága révén pedig báró Gidófalvi Sándor. Tehát a településen a következő további nemesi családnevek fordultak elő az idők folyamán: Borsai-Nagy, Lukácsffy, Dimény, Györffy, Zatureczki, Gidófalvi, Széki stb., illetve további kevésbé jelentős birtokos családok nevei: Farkas, Kovács, Dombi, Lőrinczi, László, Szabó stb. A településtörténet szerint azonban a közösség sorsának alakulását, mint láttuk, elsősorban a Birók és az Ugronok dominálták.

A Biró és az Ugron családok összefonódása és a birtok átörökítése több generáción átívelő folyamat. Az átörökítés folyamata Ugron Pállal indul, aki homoródszentmártoni birtokát szülei révén örökölte. Apja Abránfalvi Ugron Ferenc udvarhelyszéki kapitány, Homoródszentmártoni Biró Máriával kötött házassága révén hagyományozhatta fiára a birtokot.

A homoródszentmártoni református egyházközség megalapításáról közölt tanulmányában³⁶ Csáki Árpád ezt írja: „1778-ban Ugron Pál már 138 jobbággal és 10 zsellérral, a szentmártoni egyházalapításban szövetséges Borsai Sámuel pedig 35 jobbággal és 2 zsellérral bírt. Feleségével, Siményfalvi Krisztinával együtt a vidék református egyházainak egyik kiemelkedő támogatója volt. Legfontosabb megvalósítása a szentmártoni mater eklézsia megalapítása.”

A 2000-ben nyomtatásban megjelent falutörténetben ez olvasható: „Az 1770-es évekig Homoródszentmártonban csak unitárius gyülekezet volt. Ekkor a református Ugron család, a református s az erőszakosan áttértített kevés számú görögkatolikus vallású jobbágyaiból, gyülekezetet hozott létre. A család házasságkötés révén átvett Birók birtokán templomot építtetett, s mint patrónus-család a pap fizetését is csaknem teljesen felvállalta. Az unitáriusok látva az Ugron-példát, térítéssel kísérleteztek a Biró uradalomból maradt néhány görögkatolikus jobbágy család fölött, azonban megszívvelve vallásukhoz való ragaszkodásukat, nem nyúltak az erőszak fegyveréhez. Megelégedtek azzal, hogy a papi tizedet az unitárius egyháznak fizessék e jobbágyok. Ez az állapot 1848-ig állott fenn, majd 1849-ben

³⁶ Az idézet a 3. oldalról származik. Munkájában Csáki két tanulmányra hivatkozik: Jakab Elek–Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig*. Budapest, 1901, Athenaeum. 480. és Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székelyudvarhely, 1900. 247–248.

*szabad elhatározásuk alapján az egykori görögkatolikusok teljes jogú tagjai lettek az unitárius egyházközségnek.*³⁷

A fentiekben idézett források alapján is érzékelhető tehát, hogy a 19. század folyamán a településen felekezeti versengés zajlott. A felekezetek számbeliségének alakulása igen összetett folyamat. A rendelkezésre álló demográfiai adatok alapján nemcsak egyszerűen egy református térhódítást érzékelünk, hanem jól kivehető, hogy ebben a folyamatban fontos szerepet játszanak egyrészt a birtokos nemesi családok, akik adminisztrálták a vidék emberi munkaerőforrásokat, munkásoknak, szolgálóknak adtak megélhetést, de figyelemre méltó a jelentős létszámú görögkatolikus közösség, akik a század végére szinte teljesen beolvadtak a protestáns többségbe. A görögkatolikusok jelenlétéről és a birtokos családok társadalmi hatásáról tanúskodnak az alábbi jegyzőkönyvekben fennmaradt sokatmondó esetek, élethelyzetek.

A szentmártoni unitárius protokollum 1812-ben kelt lapjain olvasunk arról, hogy az eklézsia előjárósága úgy rendelkezik, hogy a harangozás az „idegeneknek” számára megtiltatik, még pénzért sem lehet a nem unitáriusok számára a harangot megszólaltatni, kizárólag a hitközség tagjai számára, és azoknak is a megfelelő rend szerint történjék a harangozás. Több ízben kifejezetten megfenyegetik a harangozót, hogy amennyiben az utasítást nem tartja be, maga is büntetésben részesül. Habár az intézkedés oka nincs világosan belefoglalva a jegyzőkönyv soraiba, elgondolkodtató ez a szigor, hiszen tudjuk, hogy a reformátusok a 90 kg tömegű kis harangot 1781-ben öntötték, tehát azok a bizonyos „idegenek” nem lehetnek a reformátusok, hiszen nekik volt már saját harangjuk, templomuk és minden bizonnyal saját temetőkertjük. Hasonló helyzetről olvasunk egy 1792-es máréfalvi eset kapcsán a *A többség kisebbsége* c. tanulmánykötetben, ahol az idegen jövevénynek tartott unitusoknak harangozási joga tárgyaltatik. A jövevényeknek pénzért történt a harangozás.³⁸

Több esetben is olvasunk arról, hogy az „oláh papok” (minden valószínűség szerint ők lehettek az idegenek, a jövevények) nem feltétlenül ragaszkodtak a székely közösség és az állam szabályaihoz, ebből kifolyólag velük szemben időnként akadt kifogásolni való. 1818-ban például arról olvasunk, hogy a református vallású Gábris András, aki, bár nem vált el első feleségétől, az oláh pap összeadta az ugyancsak falubeli Jakab Andrásné leányával. *„Botránkoztató Gábris András, ki el nem vált első feleségétől és Oláh Pappal magát összeeskettette Jakab Andrásné*

³⁷ *Homoródszentmárton*. Szerk. Krizbai Béla. Kolozsvár, 2000, Unitárius Egyház. (Falufüzet sorozat)

³⁸ A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. 200–201.

leányával, hogy azért mind az eskető pap illető tettes, mind a törvénytelen felek a *concentrus T. Mtgs. törvényességnél feljelentessenek elhatároztatott.*³⁹ A botrányos ügyet tehát a felsőbb (világi) hatóságokhoz küldték kivizsgálásra, özvegy Jakab Andrásné pedig 1,5 véka gabona befizetésére ítéltetett. Ebben az esetben az oláh pap szolgáltatása feltehetően a törvényes út megkerülésére volt alkalmas, amivel ezek szerint a székely atyafiak éltek is.

1840-ben újabb hasonló esetet rögzített az unitárius jegyzőkönyv. *„Külön élő házaspár Katona János és Gábos Juliánna házassági kötelezségek folytatására szorítottak a T Polgári segéd által. Jakab András pedig ki anélkül, hogy először feleségétől elváltatott volna törvényesen, Dénes Máriával törvénytelenül egy oláh pap által copuláltatta magát. Ezek egy másolata külön szerepeltessenek és a törvénytelenül copuláló Papnak törvénytelen cselekedete a T. Polgári segéd úrfi és az illető Esperesszéki átirattal.*⁴⁰

A 19. század derekán a mindennapi történésekben is jól érzékelhető a felekezetek közötti versengés, vagy nevezhetjük nyugodtan feszültségnek, amelyben nyilvánvalóan érintettek a nemesi családok tagjai is, mint az egyházi közösségek patrónusai. Az 1819. november 20-án tartott püspöki vizitáció alkalmával tárgyalásra került annak a 15 megbotráncozott embernek a beadványa, amely tisztelendő Györfi Sándor helybeli unitárius pap ellen irányult, és amelynek lényege, hogy a feljelentők szerint a tiszteletes teherbe ejtette Kerekes Borika nevű ifjú szolgálóját.⁴¹ A tisztelendő a vádat tagadta, a megesett asszony tanút vagy bizonyítékot igaza alátámasztására nem tudott kiállítani. Annak ellenére hogy a

³⁹ Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára, 3. köteg, 1818, 45. old./ XI. bejegyzés.

⁴⁰ Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára 3. köteg, 1840, 134–135. old./ II. bejegyzés.

⁴¹ Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára 3. köteg, 1819, 48. old./ K. bejegyzés. *„A T. Pap ellen az Ekklezsiába mint egy 15 ember de a többiis alattomba megbotráncoztak vala, valván gyermeket volt szolgálója Kerekes Borika, Melynek a T. vizitáció mostis anyiba végére járt, a személyt előhívatta és szembe a T Papnak ki mondotta, amit előbb külön exponált tsakigyan nemü nemü Tabuzattal állítván, hogy 1818-ba márciusba kezdette élni és novemberbe terhesedett meg, mégis elmentekor tudtára nem adta a papnak, a mint vallja az asszony, hanem Húsvét előtt, mint terhes szolgálatból hazajött és azonban adta tudtára. De akkor is másokra vallott, míg a Mtgs Ugron udvar bé nem vitette és veréssel nem kényszerítette, fenyegetvén, ha ki nem vallja másként, mit addig vallotta, és akkor vallotta a Papra és azután égető merészséggel. Különben senkit az ég alatt elő nem tud bizonyosságra állítani. Ezen hír nagy zavart okozott, melyért ámbár nem megbizonyítható mégis elmozdítását az megbotráncozottak sürgetik. Ezt tudva a T. Pap most szóban kéri jelentvén, hogy iratban tudja adni kérelmeit, melyre a P visitatio határozása: Kezdeté, folyta és mostani a T Pap szentmártoni papságának, ha megtekintenek, mind reá, mind az Ekklezsiára*

megegett lány kezdetben hevesen tagadta a tiszteletes vétkét, végül az Ugron uraság veréssel(!) való kényszerítésére mégis megvádolta a tiszteletest. Az anyakönyvek bizonyága szerint Kerekes Borika törvénytelen gyermekét, Máriát 1819. augusztus 10-én unitáriusnak keresztelték a szentmártoni eklézsiában, és bár bűne bizonyítást nem nyert⁴², a tiszteletest a vizitáció után nem sokkal menesztették az eklézsia éléről. Borika gyermeke az anyja családnévre lett keresztelve, a tiszteletes nem vette a nevére.

A bemutatott botrányos eset kutatásunk szempontjából legalább két társadalmi szempontot világít meg. Először is látjuk, hogy a nemesi családok korántsem vonták ki magukat a falu mindennapi életéből, hanem jelen voltak, és amikor tehették, erőteljesen hatottak is rá. A találgatás szintjén marad az a kérdés, hogy vajon milyen érdeke fűződött a református patrónus családnak ahhoz, hogy az unitáriusok papja ellen vallomást állítsanak az egyházi elöljárók elé, nem is beszélve arról, hogy ezt a vallomást veréssel kényszerítették ki. Vajon véletlen-e, hogy bár a helyszínen a vizitáció felmentette a tiszteletest, hamarosan mégis távozni kényszerült a faluból? Kiálltak az egyházi elöljárók a papjuk becsületéért? Valóban bűnös lett volna a lelkész? Vagy az Ugron család gyakorolt nyomást az unitárius papra, éppen a falu közvéleménye révén?

A felekezeti versengésnek számos más megnyilvánulása is volt, ami egyenesen köthető a patrónusok jelenlétéhez. Ebben a gondolat sorban megemlítjük, hogy a 19. századi egyházközi feljegyzésekben viszonylagos rendszerességgel olvasunk a református és az unitárius iskolamesterek munkájáról. A 19. században a mesterek bérezése az egyházi közösséget terhelte. A szentmártoni reformátusok főként a 19. század első felében az Ugron család nagyarányú támogatásával tudtak csak papot és iskolamestert eltartani. A patrónus család által támogatott felekezeti expanzióban tehát a pap és a mester szerepe kulcsfontosságú volt.

Az unitárius mesterekről több esetben olvassuk, hogy az eklézsia elöljárósága vagy valamely vizitáló egyházi küldöttség elégedetlen a gyermekek iskolázottsági mutatóival és a mester munkájával. Gyakran olvassuk, hogy kevés az a gyer-

mind a Clérusra nézve jobbnak ítéltetik ha predisponáltatik illendő helyre melyet a consistóriumnak ajáll is a P vizitáció.”

⁴² Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára 3. köteg, 1819. 49. „A T Pap Györfi Sándor volt szolgálója tavaji restáns bérít a T Papon exequtaltatni kéri, mely panasza a bépanaszoltal közöltetvén írásba azt felelé, hogy éktelen vádaskodásával több költséget és fáradságot okozott restáns bérinél, míg azért reá nem bizonyítja a vádat a restanciát ki nem adja. A P visitatio határozata: Nem láttatik a törvénnyel ellenkezőnek a T. Pap pre-tenciája.”

mek, akit a szülők a mesterhez járatnak, azok között is csak elvétve találni leánygyermeket. Leggyakrabban a szülők nemtörődömségére hivatkoznak, de több esetben is olvasunk arról, hogy az unitárius gyermekek nagy számban a református mesterhez járnak tanulni. A református egyházközségi jegyzőkönyvekben előfordul a megállapítás fordítottja is, hogy a református gyermekek az unitárius mesterhez mennek. Az unitárius gyerekek valószínűleg azért járhattak át a református mesterhez, mivel az unitárius kántortanítói lakás, amelynek egyik szobája volt az oktatásra kijelölve, nem felelt meg a célnak. Oka ennek az átjárásnak nemcsak a nem megfelelő helyiség és nemcsak a mester rendszeres hiányos bérezése, amiről ugyancsak gyakran olvasunk az egyházközségi jegyzőkönyvben, de néha a mester nem megfelelő életvitele vagy hozzáállása is. Erre nézve beszédes feljegyzést találunk az 1827-es protokollumban Hátszegi András oskolamester ügyéről.⁴³

Nem kérdés tehát, hogy a felekezeti statisztika számos egyháztársadalmi és patrónusi hatásra hanyatlott vagy ívelt ebben az időszakban. A statisztikai adatok mögött összetett társadalmi törekvések, gazdasági érdekek, szövetségek és intézkedések állnak, és bár nem tudjuk valamennyit egészében megragadni és szilárd bizonyítékokkal alátámasztva kielemezni, összességében az ilyen típusú mikroregionális vizsgálódásokban jól látszanak azok a társadalmi trendek, amelyek meghatározták a település és a vidék nemzetiségi és felekezeti népsedési folyamatait. A homoródszentmártoni görögkatolikusok igen fontos szerepet töltenek be a 19. századi felekezetváltás ügyében és az egyházi patrónusok társadalmi tervében.

⁴³ Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára 3. köteg, 1827. 71. Püspöki vizitáció (Körmöczi János püspök) „I. A *Canonica Censura* következtül a nevezett T. Pap és Oskolamester magaviseletek aránt tett kérdésre, amelyen jelen volt személyesen. Amazzal való teljes teljes meglegedéseket fedezett fel – Ezaránt pedig azt panaszolák, hogy feleségestől edgyütt, ottan-ottan kelleténél többet iván igen botránkoztatólág viselik magukat, még éjszakai, tolvajkiáltásul háborítván fel a szomszédságot, megyét és falut botránkoztatnak. Méltóra kelt is mindkettejük ezen Püspöki vizsgáló szék eliben állítatván harsánon lett kikérdezés, atyai dorgálás és minden lehetséges rossz következesek elejikke terjesztése után megjobbulásuk aránt fogadás-tévő magokat szoroson lekötelező, neveik ott írásával erősített írás alá szorítatának azzal a hozzátétellel, hogy ha fogadások megállói nem lesznek, úgy kisebb jövedelmű megyébe rendeltetéseket, vagy továbbra is az intés alá s szóokban való megrögzés esetében következhető keményebb meg fenyítést magokra tulajdonítsák.”